

Paul Siller

Povl Eller

8.11. 1925-12.1. 1989

Af Olaf Olsen

Povl Eller blev født i Varde den 8. november 1925. Hans fader, Edvard Eller, var sognepræst ved Sankt Jacobi kirke, og Povl Eller voksede op i et varmt og nært familieliv i et grundtvigsk miljø, der kom til at præge ham dybt og varigt. Da han i 1944 var blevet student fra Esbjerg Statsskole, overvejede han at studere teologi. Men hans interesse for historien var dog stærkere, og efter et år på Askov valgte han at læse dette fag på Københavns Universitet. Sin embedseksamen fik han først 10 år efter studentereksamen. Det skyldtes hverken mangel på flid eller engagement, men en overgang læste han musik som bifag, og i modsætning til de fleste af sine studenterkammerater besluttede han at aftjene sin værnepligt i studietiden. Han blev da udtaget til befalingsmand, og efter sin hjemsendelse bevarede han tilknytningen til hæren som sekondløjtnant af reserven. Uden at have kendt meget til Povl Eller før soldatertiden vil jeg formode, at den særdeles korrekte og høflige væremåde og – med forlov at sige – den pind i ryggen, der aldrig forlod ham helt, i hvert fald ikke er blevet svækket af livet i den militære sfære. Det gjorde ham nok lidt anderledes end de fleste, der færdedes på Historisk Laboratorium i Studiegården, men satte ham på ingen måde uden for det almindelige studenterliv. I så henseende betød det meget for ham, at han allerede i 1946 blev optaget på Valkendorfs kollegium. Han blev valkendorfianer med hud og hår, og på det traditionsrige gamle kollegium i den idylliske have ved Sankt Petri kirke sluttede han venskaber, som han opretholdt i hele sit liv. Sin gæld til kollegiet betalte han siden tilbage ved 30 års medlemskab af bestyrelsen for Valkendorfianersamfundet, heraf de 16 som formand.

I historiestudiet blev Povl Ellers foretrukne lærere Povl Bagge og måske især Astrid Friis – Danmarks første kvindelige professor, der næppe ville kunne have bestået pædagogicum, men som for den lydhøre student var en engagerende lærer og inspirerende vejleder. I 1954 blev han cand. mag. i historie og fransk. På dette tidspunkt var beskæftigelsesmulighe-

derne for unge magistre næsten lige så slette som i dag. Helst ville han nok have været højskolelærer, men det blev i første omgang til en midlertidig ansættelse ved Nationalmuseets 3. afdeling, hvor han lærte – eller måske skulle man sige lærte sig – at indføre nyerhvervede genstande i protokollerne. Efter få måneder fik han imidlertid et tilbud, han ikke kunne sige nej til. Museumsdirektør Jørgen Paulsen havde bedt Povl Bagge om at pege på en ung historiker, der kunne gøre fyldest på Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. Povl Bagge foreslog uden tøven Povl Eller.

Sikkert ikke uden betænkelighed, for han var alle dage en forsigtig mand, rykkede Povl Eller i efteråret 1954 så ind på Frederiksborg sammen med fru Bodil, som han netop var blevet gift med. Hende havde han mødt ved historiestudiet, og deres familieliv blev yderligere styrket derved, at hun delte hans faglige interesser og blev hans årvågne diskussionspartner og den kritiske læser af hans manuskripter, før de blev sluppet ud i verden.

På Frederiksborg var alting nyt for Povl Eller. Som sit særlige arbejdsområde fik han fra første dag portræt- og billedsamlingen. Han tog fat med indædt energi og en kolossal flid, således at han hurtigt blev fortrolig med det store slot i alle dets krinkelkroge og de enorme samlinger af historiske portrætter og malerier. Hvad man ikke kunne vide i forvejen var, at han viste sig at have en udpræget visuel hukommelse og en skarp iagttagelsesevne, netop det en portrætforsker havde brug for.

Over hele Povl Ellers virksomhed som videnskabsmand kan der sættes to overskrifter: *Frederiksborg* og *Billedkunst*. Han tillod sig mig bekendt kun én digression: i 1961 udgav han historikeren Lauritz Engelstofts optegnelser *Mine vandringer i Sjælland i Juni 1797*. Men denne afvigelse kan forklares derved, at Engelstoft også var valkendorfianer – og at rejsedagbogen beskrev de malerier, som Engelstoft så på væggene i de slotte, som han besøgte på vandringen, herunder også Frederiksborg.

Om Frederiksborg Slot har Povl Eller skrevet adskilligt. I 1964 således grundigt og kyndigt om slottets restaurering i en bog, som han sammen med Jørgen Paulsen og H. D. Schepelern skrev om den forfærdelige brand i 1859, der tilintetgjorde store dele af slottet og dets kostelige kongelige samlinger. Han har også skrevet om J. C. Kriegers kaskader i slotsparken, som der er planer om at genskabe, hvad de i høj grad fortjener. I en efterladt afhandling, som netop er blevet trykt, har Povl Eller yderligere givet en indsigtfuld og udførlig redegørelse for Compeniusorglets historie, baseret på grundige arkivstudier og observationer. Et

andet efterladt arbejde, der nu foreligger i korrektur, er en udgivelse af brygger J. C. Jacobsens plan for de malerier og skulpturer med historiske motiver, der skulle bestilles til det genopbyggede Frederiksborg. Planen, der er garneret med samtidige ekspertudtalelser, og som Povl Eller har forsynet med kyndige kommentarer, vil udkomme i Danske Magazin – Danmarks mest ærværdige tidsskrift, hvis første hefte blev udsendt i 1745.

Det blev dog især studiet af portrætter, Povl Eller viede sin forskning til. Allerede debutbogen *Oehenschläger portrætter* fra 1958 er et fuldt færdigt, modent arbejde. Hovedstykket er et perfekt katalog over samtlige kendte billeder af den store digter, suppleret med alt, hvad der vides om billedernes tilblivelse og videre skæbne. Men Povl Eller har også med flid og sporsans opsøgt de samtidige kilder, der beskriver Oehenschlägers udseende og manerer, og dette giver forståelsen af billederne en større dybde.

Bogen om Oehenschläger-portrætterne har sin basis i den mindstue for digteren, der findes i prinsessefløjen på Frederiksborg. I 1962 fulgte en ikonografi over en anden åndsfyrste fra det nittende århundrede, der også er vel repræsenteret på Frederiksborg. *N. F. S. Grundtvigs portrætter* er opbygget anderledes end Oehenschläger-bogen, men substansen er den samme, og den borer lige så dybt. Povl Eller forfalder aldrig til føleri i sine skrifter, men hans sympati for den portrætterede var varm og åbenbar, og han vendte senere i sit liv flere gange tilbage til Grundtvig. I en morsom lille studie fra 1973, *Grundtvig på grundlovsbilledet*, viser han, hvorledes den tilsyneladende beskedne placering i anden række blandt den grundlovgivende rigsforsamlings mænd, som Constantin Hansen har tildelt Grundtvig på det berømte monumentalmaleri af forsamlingens åbningsmøde, i virkeligheden er en nøje udtænkt hædersplads. I billedets omhyggeligt udmålte arkitektoniske komposition mødes alle salens linier lige over Grundtvigs isse. Iøvrigt burde Grundtvig slet ikke have været med på billedet, eftersom han først blev medlem af forsamlingen en måned efter åbningsmødet. Povl Ellers konklusion var, at Constantin Hansens billede i det skjulte er et ærkegrundtvigiansk monument.

Det samme kunne siges om den store Grundtvigudstilling, som Povl Eller ti år senere, i 1983, arrangerede på Frederiksborg i anledning af 200-året for Grundtvigs fødsel. Det var simpelthen en mageløs udstilling med et bredt åndshistorisk og kulturhistorisk, ja kulturpolitisk perspektiv. Grundtvig og grundtvigianismen var fremstillet med kærlighed, men også med velgørende lune. Det har utvivlsomt varmet Povl Eller, da han i

sin åbningstale i Frederiksborg slotskirke kunne citere gamle Grundtvigs digt om slottet:

Det er en prægtig riddersal
med billeder fuld mange
med udsigt skøn til bjerg og dal
og skov med fuglesange.

De billeder fuld mange forblev kernen i Povl Ellers arbejdsliv. Den stadig mere indtrængende beskæftigelse med malerisamlinger overalt i Danmark gjorde ham allerede tidligt i 1960'erne til en anerkendt autoritet inden for studiet af historiske portrætter. At han også evnede at overskue emnet fra dets teoretiske sider, viste han i bogen *Historisk ikonografi*, som han i 1964 skrev til Dansk historisk Fællesforenings håndbogsserie. Bogen var tiltrængt. Historikere, der færdes hjemmevant i arkivernes papirdynger og ikke lader sig narre af det skrevne ords magi, har nemlig ofte svært ved at erkende, at der knytter sig mindst lige så store kildekritiske problemer til benyttelsen af billedmateriale som historiske vidnesbyrd. Med Povl Ellers bog i hånden kan man navigere uden om de farligste skær på denne vanskelige sejlads.

I 1970 havde museumsmanden Povl Eller den triumf at kunne erhverve 68 portrætter til Frederiksborg fra den betydelige samling på herregården Ryegaard, deriblandt det berømte og i portrætkunsten helt usædvanlige billede af Frederik 3. stående ved et vindue, der har været tilskrevet Abraham Wuchters. Når dette overhovedet kunne lykkes, skyldtes det ikke mindst Povl Ellers vindende væsen og diplomatiske evner, der her som andetsteds udjævnede gamle modsætningsforhold mellem Frederiksborgmuseet og visse herregårde. Ved lens afløsningen i 1920'erne havde den gamle kæmpe på Frederiksborg, museumsdirektør Otto Andrup, engang imellem trampet lidt vel tungt i de højloftede sale.

I løbet af 1960'erne blev det klart, at det måtte blive Povl Eller, som skulle løfte den videnskabelige arv efter Otto Andrup, hvis kendskab til 1600-tallets portrætkunst havde været uforlignelig, men som kun havde fået udmøntet en lille del af sin enorme indsigt og viden på prent. Ansporet af sin chef, museumsdirektør Jørgen Paulsen, gik Eller i gang. Studiet af portrætterne i museer og på slotte og herregårde kombinerede han med omfattende arkivstudier, mest på Rigsarkivet og i andre danske samlinger, men også i Sverige, Holland og Belgien. Resultatet blev det imponerende værk *Kongelige portrætmalere i Danmark 1630-32* med undertitlen *En*

undersøgelse af kilderne til Karel van Manders og Abraham Wuchters' virksomhed, der i 1971 indbragte forfatteren den filosofiske doktorgrad ved Københavns Universitet. En bog på 561 sider og med en vægt på næsten 2 kilo – og med en næsten ufattelig fond af arkivalisk viden om de kongelige bestillinger, kunstneres liv og færden og om kunstværkerne selv. I bogens plancher er der gengivet 241 kunstværker, og personregisteret rummer mere end 1500 navne. Det er et enormt materiale, Povl Eller har fået styr på, og mange malerier, som der før har hersket usikkerhed omkring, er i hans bog blevet sikkert og endeligt placeret. Men de arkivalske kilder er langtfra fyldestgørende, og for en stor del af portrætterne må identifikationen af kunstnerne stadig bero på tilskrivning. Povl Eller var opmærksom på, at han herved bevægede sig fra sin sikre basis i historieforskningen over i det kunsthistoriske univers, hvor man opererer med andre normer og metoder, og han udtrykte sig derfor med forsigtighed om disse materier. Men holde sig fra at foretage tilskrivninger kunne han selvsagt ikke – så ville bogen have mistet meget af sin mening. Til gengæld måtte han så inkassere skarp kritik fra den kunsthistoriske opponent ved disputatshandlingen. Else Kai Sass fandt, at Povl Eller i alt for høj grad gjorde Karel van Mander til helten i sin undersøgelse, og hun savnede hos ham den beherskelse af, hvad hun kaldte »det stilkritiske apparat«, som trods alle svagheder måtte være uundværligt, når man foretog tilskrivninger.

For historikeren vil de stilkritiske kriterier altid være noget, man bestræber sig for at slippe, fordi anvendelsen af dem – ligesom filologernes konjekturen – i høj grad beror på forskerens personlige skøn. Men det turde være indlysende, at både historikere og kunsthistorikere må have adgang til at arbejde med et emne som historiske portrætter, og ideelt set burde forskellene i grundholdning og metoder være et frugtbart incitament til at samarbejde. Men den debatform, som disputatsinstitutionen indebærer, kan i sig selv grave grøfter, og set i retrospektiv må man beklage, at to så storartede og redelige forskere som Povl Eller og Else Kai Sass, der havde så meget at byde hinanden, hverken da eller sidenhen kom til at forstå hinanden fuldtud.

Var disputatsen en stor arbejdspræstation, stod den dog ikke alene i Povl Ellers produktion i disse år. I 1970 udsendte han bogen *Portrætsamlingen på Gammelkjøgegaard*, der foruden et katalog over billederne præsenterer et omfattende kulturhistorisk baggrundsmateriale, som rækker langt ud over billederne selv. Et endnu videre perspektiv er der i bogen *Hvad blev der af portrætterne på Hirschholm Slot* fra 1972, der rummer adskil-

ligt mere, end titlen lover. Med udgangspunkt i slottets inventarium fra nedbrydningsåret 1812 rekonstruerer Povl Eller billedsamlingen på Hirschholm, og hvor det er muligt, følger man billedernes skæbne sidenhen. Mange portrætter havnede på Frederiksborg, og adskillige af dem blev reddet fra branden i 1859.

I bind 2 af Politikens *Dansk kunsthistorie* (1973) blev det betroet Povl Eller at skrive om maler- og billedhuggerkunsten fra Christian 4.s tid til enevælden. Det blev en klar og kompetent fremstilling på godt 200 sider, der – som naturligt er – har sit tyngdepunkt i den store kunst, der er bevaret på slotte og herregårde, og som samler sig om de førende kunstneres værker. Her kommer forskningsresultaterne fra disputatsen i høj grad til nytte. Men en egentlig syntese over tidens kunst rummer bogen ikke, og de mere anonyme kunstværker, der findes i vore kirker i form af altertavler, prædikestole og epitafier, er ret summarisk behandlet. Det skal dog indrømmes, at netop fra denne periode er disse kunstværker til stede i et så overvældende omfang, at de selv i dag, hvor der dog er udgivet hele 40 bind af inventarieværket »Danmarks Kirker«, endnu ikke kan overskues helt.

Kun to år senere, i 1975, udkom atter en bog fra Povl Ellers ubegribeligt produktive værksted. *Borgerne og billedkunsten på Christian 4.s tid* er Povl Ellers mest originale arbejde. På Landsarkivet for Sjælland havde han gennemgået de velbevarede rækker af skifteprotokoller fra Helsingør for årene 1621-1660 og her uddraget alle oplysninger om tilstedeværelsen af billeder på væggene i borgernes hjem. Der er langt flere, end man på forhånd ville have troet, og antallet var stærkt stigende i løbet af perioden. I det første af de fire tiår er der registreret billeder i hvert ottende skifte, i det sidste tiår i mere end hvert tredie. Af de 1771 dødsboer i protokollerne er der 492, hvor der nævnes billeder, og her opregnes i alt 7692 stykker, heraf 2753 med oplysninger om billedernes motiv. Antagelig har der været endnu flere. Mange skifter er ukomplette eller sløset beskrevet, og meget indbo er sikkert i stilfærdighed blevet delt mellem arvingerne, inden skifteretten blev sat. I bogen aftrykker Povl Eller med vanlig omhu samtlige oplysninger i protokollerne om de billeder, hvis motiver er angivet. Ikke uventet har den største gruppe religiøst indhold – det er en trediedel af alle billederne – men historiske og mytologiske motiver er også hyppige, og der er forbavsende mange portrætter af byens egne borgere.

»Borgerne og billedkunsten« bygger som alle Povl Ellers bøger på intense kildestudier, og de mange kildesteder er bearbejdet med kritisk

eftertanke. Men det er også en meget veloplagt og velskrevet bog, hvor selv vanskelige tolkningsproblemer er fremstillet med en smittende fortælleglæde. Povl Eller bryder her nyt land, og han kan lide det. Det kan læseren også.

I 1976 blev Povl Eller direktør for det museum, som han allerede havde tjent i 22 år. Valget var indlysende rigtigt. Foruden sine videnskabelige meriter havde han også det overskud af kraft og den evne til at overskue, hvad der egentlig sker, der er nødvendig, når man skal lede en institution. De administrative færdigheder havde han ikke alene demonstreret i sit daglige arbejde, men også frugtbargjort i adskillige tillidsposter. Således var han i årene 1966-71 sekretær i Dansk historisk Fællesforening – et krævende hverv, som han bestred med den for ham så karakteristiske kombination af pligtfølelse, akkuratesse og venlighed. I Skandinavisk Museumsforbunds danske sektion var han næstformand i samfulde elleve år. Mange andre tillidsposter kunne nævnes. Povl Eller tog altid beredvilligt sin tørn, selv om det kostede ham meget af den sparsomme fritid.

Sin forgænger i direktørstolen, Jørgen Paulsen, takkede han for et varmt og tillidsfuldt samarbejde ved at skrive bogen *Salvingerne på Frederiksborg* (1976), der på grundlag af samtidige billeder beskrev ceremonierne omkring salvingen af de enevældige konger, der næsten altid foregik på Frederiksborg. Til Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborgs 100 års jubilæum i 1978 skrev han museets historie og desuden en forbilledlig vejledning til samlingerne, spækket med billeder. I de følgende år koncentrerede han sin skribentvirksomhed om en meget speciel opgave. Til den nye 16-binds udgave af Dansk biografisk Leksikon havde han påtaget sig at skrive de ikonografiske afsnit i biografierne – et kæmpearbejde, der bestemt ikke kan have været lige morsomt hele tiden, men som næppe kunne være lagt i bedre hænder.

I 1982 blev Povl Eller indvalgt i vort selskab. Året efter gav han en meddelelse, *Industriens mænd – et maleri af P. S. Krøyer 1903-04*, siden smukt trykt som nytårshilsen fra Fr. G. Knudtzons Bogtrykkeri. Mange medlemmer vil utvivlsomt stadig erindre denne meddelelse, lysende klar i sin form, fremført med charme og lune og med et indhold, der måtte overbevise enhver af tilhørerne om, at studiet af portrætter ikke er det snurrepiberi, som nogle måske havde troet, men en central kulturhistorisk disciplin, der kan yde væsentlige bidrag til åndshistorien og give en dybere forståelse, ja intens indlevelse i den tid, maleriet er blevet til.

I sine sidste år var Povl Eller plaget hårdt af den sygdom, som skulle

berøve ham livet i en alder af kun 63 år. Bevidstheden om, at hans tid var ved at rinde ud, fik ham til at arbejde dobbelt hårdt, både på museet og med sin forskning, og det lå ham stærkt på sinde, at ingen i hans omgangskreds og på hans arbejdsplads skulle mærke, hvor syg han var, endelige ynke ham.

En sådan sjælsstyrke udviser kun den, som har gjort sit livs regnskab op og lever i fred med sig selv. Der var meget, Povl Eller endnu gerne ville have nået, men han kunne også se tilbage på et liv, hvor han ikke havde svigtet sine høje idealer, og på en indsats, der på så mange måder havde bragt rige resultater.

Som det vil være fremgået af gennemgangen af hans værker, var han nået vidt i sin forskning, og på Frederiksborgmuseet var han en respekteret og højt agtet chef, vellidt af alle. På afstand kunne han virke lidt studs i sin fremtræden. Det skyldtes hans lidt gammeldags høflige og korrekte form. Men man skulle ikke være sammen med ham i mange sekunder, før den venlighed, han besad i så rigt mål, trængte gennem facaden, og ikke mange minutter, før han blev ivrig; smilet brød frem, og man hørte hans glade latter, der målte flere decibel, end man ville vente hos en ellers stilfærdig mand. Han besad meget lune og var derfor også en fornøjelig bordkammerat ved festlige lejligheder.

På bunden var han dog mest alvorlig. Hans pligtfølelse, ansvarsbevidsthed og loyalitet var så stærk, at chefstillingen på Frederiksborg alle dage stillede umanerligt store krav til ham. Han ville, at alt på slottet og i museet gik, som det burde, og det følte han, at han kun kunne sikre sig ved at gøre så meget som muligt selv. Når han i vennelag engang imellem kunne ømme sig over sine medarbejderes uvilje mod at påtage sig administrative gøremål, er hertil at bemærke, at han selv havde svært ved at dele sit ansvar med andre. Han sled derfor hårdt. Men han kunne faktisk også lide at slide.

I sine dispositioner var Povl Eller altid den forsigtige mand. At tale med ham om det forventede besøgstal på museet var som at føre en samtale med en mistrøstig bonde om udsigterne for den kommende høst. Selv når det gik bedst, var han altid lidt bekymret. Det var også karakteristisk for ham, at han med sin redelige og retskafne holdning veg tilbage for beslutninger, der på den ene eller anden måde kunne være til gene for nogen, hvem de så end var. »Kan man nu det?«, var et spørgsmål, han hyppigt stillede.

Men Povl Eller manglede ingenlunde visioner, og trods sin forsigtige holdning stod han stærkt i samarbejdet med museets bestyrelse i kraft af

sin suveræne faglige viden, sin enorme arbejdsevne og den dadelfri ledelse af det museum, der var ham betroet, og som han elskede så højt.

I Videnskabernes Selskab, hvor Povl Eller var en trofast deltager i møderne, selv efter at sygdommen havde gjort det til en kamp for ham at komme, vil vi mindes ham med dyb respekt for hans indsats i videnskabens tjeneste og med varme og taknemmelighed for hans rige menneskelige egenskaber.

Æret være Povl Ellers minde.